

УНІКАЛЬНА ПАМ'ЯТКА УКРАЇНСЬКОЇ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ

Ігор Мельник

*Рецензія на монографію “Пакти і Конституції”
Української козацької держави (до 300-річчя укладення) /
Відп. ред. В. А. Смолій; упорядники М. С. Трофимук,
Т. В. Чухліб. НАН України. Львів: Світ, 2011. – 440 с.*

Напередодні 20-річчя Незалежності України опубліковано “Пакти і Конституції” Української козацької держави” – наукове видання, присвячене 300-річчю укладення унікальної пам'ятки української політико-правової думки XVIII століття, відомої широкому загалу як “Конституція Пилипа Орлика”, або як “Конституція 1710 року”. Підготували книгу до друку провідні вчені Інституту історії України Національної академії наук України, Національної бібліотеки України ім. В. Вернадського, Державної архівної служби України, Центрального державного архіву України у Києві під керівництвом академіка Валерія Смолія (відп. ред.). Упорядкували видання – Мирослав Трофимук і Тарас Чухліб.

Цій пам'ятці, як відомо, упродовж століть присвячено не одну сотню наукових досліджень як українських, так і зарубіжних учених. Однак досі не вироблено загальної концепції щодо оцінки значення “Конституції Орлика”. Тому вихід “Пактів і Конституції” Української козацької держави є важливим кроком у цьому напрямку. Книга містить у повному обсязі всі виявлені факсимільні копії укладених в 1710 році текстів Конституції, написані староукраїнською та латинською мовами, а також їх переклади – англійською, німецькою, французькою, польською та російською. До того ж, і це дуже важливо, тут публікуються сучасні наукові дослідження, в яких з нових концептуальних засад переосмислюється політична спадщина Пилипа Орлика. Автори наголошують, зокрема, що основні концепти, закладені в Конституції 1710 р., – ідея незалежної Української держави, розподіл державної влади на законодавчу, виконавчу і судову та утвердження республіканських форм правління – були почерпнуті Пилипом Орликом з української політичної практики. Він їх творчо розвинув і пристосував до поточного моменту, враховуючи досвід інших часів і народів, і таким чином спричинився до піднесення української державної ідеї на інший якісний рівень.

Мова йде, власне, про чотири відомі на сьогодні тексти пам'ятки, при опрацюванні яких упорядники позначили кожен літерами латинської абетки:

А – україномовний оригінал, виявлений у листопаді 2008 року співробітниками ЦДІА України Ольгою Вовк і Ганною Путовою. Зберігається у Російському державному архіві давніх актів (РДАДА), ф.124, Малоросійські справи, оп.2, 1710 р., спр.12, арк. 2–12 зв.);

В – латиномовний текст:

В. 1 – преамбула до повного латиномовного тексту: “Prooemium ad Pacta cum III [ustri]s[si]mo Duce tempore Electionis eiusconventa, et Autoritate [auctoritate]

S[erenissim] ae R[egi]ae M[aiesta]tis Sueciae confirmata” (“Передмова до установлених пактів з найяснішим гетьманом на час обрання його, затверджених Його Королівською Милістю королем Швеції”); вміщується окремо з огляду на наявність рукопису. Зберігається у Національному архіві Швеції (Riksarkivet.SE/RA/2113/2113.2. Diplomatica Muscovitica Cosacica. – Vol.1; копія: ЦДІАК України, ф.2236, оп.1, спр.71);

В. 2 – повний латиномовний текст пам’ятки, який подається за публікацією Осипа Бодяньського, оскільки латиномовний оригінал ще не віднайдено: “Pacta et Constitutiones legume libertatumque Exercitus Zaporoviensis inter illustrissimum DominumPhilippum Orlik, neoelectum Ducem Exercitus Zaporoviensis, et inter Generales, Colonellos, nec non eundem Exyrcitum Zaporoviensem, publico utriusque partis laudo conventa ac in libera electione formali juramento ab eodem illustrissimo Duce corroborata, anno Domini 1710, Aprilis 5, ad Benderam” (“Договори і постанови прав і вольностей військових між ясновельможним паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорозького, і генеральною старшиною, полковниками, а рівно ж і самим Військом Запорозьким, схвалені обома сторонами і скріплені найяснішим гетьманом на вільних виборах урочистою присягою року Божого 1710 квітня п’ятого дня у Бендерах”);

С – скорочений латинський текст: “Contenta Pactorum inter Ducem et Exercitum Zaporoviensem conventorum, in compendiumbrevis stylo collecta” (“Зміст угод поміж гетьманом і Військом Запорозьким у стислому викладі”). Зберігається у Національному архіві Швеції (Riksarkivet.SE/RA/2113/2113.2. Diplomatica Muscovitica Cosacica. – Vol.1);

Д – копія кінця XVIII – початку XIX ст.: “Договоры и постановления правъ и вольностей войсковыхъ mezi ясневельможнымъ его милостью паномъ Филиппомъ Орликомъ новоизбраннымъ Войска Запорожского гетманомъ, и mezi енеральными особами, полковниками, и тымъ же Войскомъ Запорожскиимъ сполною зъ обоихъ сторонъ обрадою утверженные при вольной елекции формальною присягою отъ того жъ ясневельможнаго гетмана потверженные. Року от Рождества Христова 1710, мѣсяца априля 5”. Зберігається у РДАДА, ф.13, Справи про Україну, оп.1, 1710 р.,спр.9, арк.1–20 зв.;

Е – публікація копії кінця XVIII – початку XIX ст., тобто тексту **Д** (Бантыш-Каменский Д.Н. Источники Малороссийской истории: В 2 ч. – М., 1859. – С. 242–255);

Ф – публікація повного латиномовного тексту (**В.2**); (Переписка и другие бумаги шведского короля Карла XII, польского Станислава Лещинского, татарского хана, турецкого султана, генерального писаря Филиппа Орлика... – С.1–17);

Г – публікація скороченого латинського тексту **С** (Кордт В. Матеріали із Стокгольмського державного архіву до історії України другої половини XII – початку XVIII ст. // Український археографічний збірник. – К., 1930. – Т.3. – С.38–41).

Донедавна були відомі лише три тексти “Договорів і постанов...”, що дійшли до нас у копіях: текст 1) **В.2**; 2) Текст **Д**;3) текст **Г**.

Ці тексти супроводжуються перекладами англійською, німецькою, французькою, польською і російською мовами. Публікується також версія текстів сучасною українською мовою.

Порівняно з іншими виданнями неповторність книги “Пакти і Конституції” Української козацької держави, на наш погляд, полягає в тому, що в ній вміщені

наукові статті, в яких сучасні дослідники з позицій сьогодення аналізують й осмислюють визначну пам'ятку української політичної думки. Академіки Валерій Смолій, Василь Німчук, Павло Гриценко, археографи Геннадій Боряк, Ольга Вовк, Людмила Демченко та інші авторитетні науковці, вивчаючи тексти, не лише торкаються їх конкретно-змістового наповнення, але й дають їм сутнісні характеристики. Як зазначає у вступному слові відповідальний редактор видання Валерій Смолій, “Договори і постанови...”, незважаючи на порівняно невеликий обсяг і доволі спопуляризований стиль викладу, внутрішнім наповненням виходять далеко за межі звичних для політичної культури свого часу документів тимчасового використання чи вузькоспеціального призначення ... тут уперше в письмовій формі передбачалось врегулювання політико-правових відносин між носіями вищої верховної влади в Україні та суб'єктами національної політичної системи. Однак, на думку академіка, це лише один бік проблеми. Головне, на чому слід акцентувати увагу, – те, що по суті “Договори і постанови...” відбивають цілий пласт політичного життя суспільства, яке після Полтавської катастрофи постало перед новими викликами, і від пошуків адекватної реакції на які залежала не лише доля тогочасного покоління, але й вся подальша еволюційна перспектива української державності [1, с. 11].

Як бачимо, в “Пактах і Конституціях” Української козацької держави українськими вченими вперше обґрунтовується концепція фундаментального академічного проекту, в якому науковці у перспективі зможуть представити сучасний погляд на комплекс важливих питань, пов'язаних із діяльністю гетьмана Пилипа Орлика та його програмою розвитку Української ранньомодерної держави.

Крім сучасних наукових статей, факсимільних копій текстів і їх перекладів п'ятьма європейськими мовами, у “Пактах і Конституціях” Української козацької держави” вміщено розділ “Додатки”, який надає виданню фундаментального характеру. Під цією рубрикою публікуються чотири унікальних документи, які засвідчують джерельну базу пам'ятки 1710 р. Зокрема, **Документ 1** – “Привілеї шведського короля Карла XII гетьману Пилипу Орлику та Війську Запорозькому на підтвердження “Договорів і постанов..”, датований 10(21) травнем 1710 р.; **Документ 2** – “Витяги з Покірного меморіала Війська Запорозького до святого Королівського Маєстату Швеції”, від 26 вересня (7 жовтня) 1709 р.; **Документ 3** – Табір на Дніпрі. – “Договір між Кримською державою та Військом Запорозьким і народом Малої Русі, укладений для вічної дружби, братерства та нерозривного військового союзу” від 23 січня (3 лютого) 1711 р.; **Документ 4** – Інструкції Пилипа Орлика послам Війська Запорозького до Османської імперії від 3 (14) листопада 1711 р.

Тексти документів опрацювали Мирослав Трофимук і Тарас Чухліб. Окрім того, у цьому розділі подається факсиміле класичної історико-правничої студії академіка Миколи Василенка (1929) з ґрунтовною післямовою Василя Ульяновського. Завершуються “Додатки” матеріалами до бібліографії пам'ятки, підготовленими Ольгою Алексич, Тетяною Добко, Валентиною Матях та Володимиром Омельчуком.

На думку Валерія Смолія, існує певний оціночний спектр, який не можна не враховувати в подальшій роботі над пам'яткою. Він коливається у межах трактування її як пересічної політичної авантюри та виведення у ранг офіційного акта, положення якого мали виступити визначальним фактором формування подальшої державної доктрини України як на міжнародному, так і внутрішньо-

політичному рівнях [1 с, 10]. Тому необхідно ґрунтовно дослідити ідейно-правову основу пам'ятки, як видно з книги, – комплекс дипломатично-правових документів, якими визначався характер і регламентованість міждержавних відносин козацької України з країнами східноєвропейського регіону, насамперед Росією, Річчю Посполитою, Кримським ханством та Османською імперією. Адже вони відображали засадничі принципи зовнішньополітичних доктрин і державотворчих програм українських гетьманів, а також віддзеркалювали загальний стан внутрішніх соціальних процесів і рівень розвитку політичної свідомості суспільства.

Автори книги наголошують також на потребі вивчення української традиції створення писемно-політичних проектів, які б викладали бачення українською інтелектуально-політичною елітою перспективи існування національної політичної організації, форм влади та розмежування обов'язків. Особливо перспективною, на думку Валерія Смоля, є проекція пам'ятки 1710 р. на пізнішу практику теоретичного оформлення політичних і конституційних проектів. Важливо досліджувати особливості її форми та літературний стиль авторів, способи їхнього мислення тощо.

Слід відзначити, що “Пакти і Конституції” Української козацької держави – не лише наукове дослідження, а й взірць відповідного книжкового видання, яке підготувало і видало друком Всеукраїнське спеціалізоване видавництво “Світ”.

Отож, вивчення з нових концептуальних засад політичної спадщини П. Орлика не може не приваблювати дослідників своєю широкою перспективою. Сучасні науковці мають достатній інтелектуальний потенціал для того, щоб дати відповіді на цілу низку запитань, пов'язаних з комплексним дослідженням цієї унікальної пам'ятки і, таким чином, визначитись з її місцем і роллю в процесах українського державотворення.

UNIQUE ATTRACTION OF UKRAINIAN POLITICAL AND LEGAL IDEA

Ihor Melnyk

A review on the monograph “The Pacts and the Constitutions” of Ukrainian Cossack state (the 300th anniversary of the conclusion)/ Accountable editor V. Smolij; compilers M. Trofimuk, T. Chukhlib. National Academy of Sciences of Ukraine. Lviv: Svit, 2011. – 440 p.

*Ігор Мельник,
доктор політичних наук,
професор кафедри видавничої справи і редагування
Української академії друкарства*

*Рецензія надійшла до редколегії 21.09.2012
Прийнята до друку 1.10.2012*